

Dorota Wantuch-Matla

dr inż. arch.

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii,

Katedra Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

ORCID: 0000-0002-9636-4946

Uwrażliwianie na piękno i kulturę kształtowania przestrzeni – społeczny wymiar idei Baukultur i nowego europejskiego Bauhausu

Sensitizing to the beauty and culture of shaping space – the social dimension of the idea of Baukultur and the New European Bauhaus

Streszczenie

Idea Baukultur i inicjatywa nowego europejskiego Bauhausu dotyczące kształtowania zrównoważonego środowiska zbudowanego nakładają odpowiedzialność na wszystkich aktorów związanych ze współtworzącymi je procesami. Wezwanie do wskrzeszenia idei integracji dyscyplin w działaniach na rzecz poprawy jakości przestrzeni i życia społeczności wiąże się także z procesami komunikacji wiedzy poza kręgi profesjonalne. Artykuł prezentuje zagadnienie głównych kanałów upowszechniania wiedzy o kulturze budowania w wybranych krajach europejskich i w Polsce.

Słowa kluczowe: powszechna edukacja architektoniczna, Baukultur, nowy europejski Bauhaus

Abstract

The concept of „Baukultur” and the „New European Bauhaus” initiative relate to the processes of shaping a sustainable built environment and place responsibility for it on all actors involved. The call to revive the idea of integrating various disciplines in efforts to improve the quality of space and community life is also associated with the processes of knowledge communication beyond professional circles. The article presents the issue of the main channels of disseminating knowledge about the culture of building in selected European countries and in Poland.

Key words: built environment education, Baukultur, New European Bauhaus

Wprowadzenie

Proces upowszechniania wiedzy o środowisku zbudowanym Francuzi nazywają uwrażliwianiem (chcąc być może uniknąć używania nieco pryncypialnie brzmiącego słowa „edukacja”). Wykorzystuje się tam np. sformułowanie *la sensibilisation du jeune public à l'architecture*¹. Można tam także spotkać się z innym wyrażeniem, *transmettre l'architecture*, które rozumieć można jako przekazywanie, tłumaczenie wiedzy o architekturze. Coraz szersze zastosowanie ma także pojęcie mediacji – *médiation et sensibilisation à l'architecture*, oraz figura architekta mediatora – *l'architecte médiateur*, także w sensie edukacyjnym². Francuskojęzyczny dokument, tzw. Deklaracja z Davos³, podnosi kwestię *l'éducation et de la sensibilisation sur la culture du bâti*, czyli „edukacji i uwrażliwiania na kulturę budowania”. Wrażliwość to wedle słownika PWN „zdolność przeżywania wrażeń, emocji”⁴, zatem uwrażliwianie na środowisko zbudowane to nauka świadomej percepcji własnego otoczenia, a w konsekwencji – także kształtowanie wrażliwych postaw w procesach jego przekształcania. Nawiązując do rozważań profesora Wojciecha Kosińskiego na temat dwoistości i przeciwstawności tendencji w sztuce i architekturze, w tej wrażliwości nie chodzi wyłącznie o powierzchowny odbiór rzeczywistości, ale o połączenie dwóch mentalnych postaw: ideowej, ponadracjonalnej (zmysłowej) oraz praktycznej (osadzonej w niełatwej, złożonej rzeczywistości)⁵. Inaczej mówiąc, wrażliwość ta służy szeroko pojętej uważności – patrzeniu, obserwacji i poszukiwaniu przejawów piękna czy ładu lub ich przeciwieństw – ale także, w praktycznym wymiarze, racjonalnemu dążeniu do uzyskania odpowiednich dla jakości życia proporcji między kulturą a naturą, ingerencją a jej zaniechaniem. W tym ujęciu piękno można rozumieć nie tylko jako wartość estetyczną i wizualną, ale także jako stan ładu na poziomie fizyczno-przestrzennym oraz wręcz ekosystemowym.

Treść niniejszego artykułu bazują na rezultatach badań prowadzonych przez autorkę w latach 2018–2020 na temat doświadczeń związanych z edukacją o środowisku zbudowanym w 12 krajach europejskich i w Polsce⁶.

¹ S. Couralet, A. Grandguillot, P. Nys, *La sensibilisation du jeune public à l'architecture. Étude comparative dans six pays européens recommandations pour la France*, 2008, <http://sites.ensfea.fr/escales/wp-content/uploads/sites/7/2009/03/sensibilisation-architecture.pdf> [dostęp: 1.03.2021].

² *L'Architecte médiateur*, éd. C. Maniaque, D. Renault, Thonon-les-Bains 2020.

³ Polskie tłumaczenie dokumentu: *Ku wysokiej jakości Baukultur dla Europy*, 2018, http://niaiu.pl/wp-content/uploads/2019/02/tlumaczenie_deklaracja_davos.pdf [dostęp: 1.02.2021].

⁴ *Wrażliwość* [hasło], www.sjp.pwn.pl [dostęp: 5.03.2021].

⁵ W. Kosiński, *Paradygmat miasta 21. wieku*, Kraków 2016, s. 11.

⁶ Badania prowadzone były latach 2017–2019 i dotyczyły sytuacji w Austrii, Belgii, Bułgarii, Danii, Finlandii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Irlandii, Niemczech, Norwegii, Rumunii, Szwecji, Węgrzech i Wielkiej Brytanii. Ich efekty zostały m.in. zawarte w monografiach współautorskich: D. Wantuch-Matla, A. Martyka, *Powszechna edukacja architektoniczna. Ewolucja idei i doświadczenia zagraniczne*, Kraków 2020; oraz: D. Wantuch-Matla, A. Martyka, A. Ruchlewicz-Dzianach, *Powszechna edukacja architektoniczna. Doświadczenia polskie i kształcenie incydentalne*, Kraków 2021.

Wątki o edukacji i społecznym wymiarze w Baukultur i w nowym Bauhausie

Spółeczna edukacja o środowisku zbudowanym (BEE, ang. *built environment education*), inaczej zwana powszechną edukacją architektoniczną (PEA), rozwija się stopniowo w wielu krajach Europy i świata od kilku dekad, a apele o jej popularyzację znalazły swoje miejsce w wielu strategicznych dokumentach międzynarodowych. Wątek ten bywa często elementem krajowych polityk architektonicznych, bywał dotąd także przedmiotem dyskusji w ramach krajowych i zagranicznych konferencji architektonicznych oraz kulturalnych.

Na podstawie francuskiej ustawy o zawodzie architekta z 1977 roku jeszcze tego samego roku powołano do życia sieć tzw. *Conseils d'Architecture, d'Urbanisme et de l'Environnement (CAUE)*⁷. Jedną z kluczowych misji CAUE, której siedziby rozsięte są dziś na obszarze całego kraju, jest wzmacnianie społecznej świadomości i wcześniej wspomniane uwrażliwianie na zagadnienia kultury budowania. Zagadnienie upowszechniania wiedzy o architekturze i szerzej – urbanistyce, środowisku zbudowanym – kiełkowało już także od kilku dekad w Niemczech i Austrii jako element koncepcji Baukultur. Choć pojęcie to pojawiło się na forum międzynarodowym już choćby m.in. w *Karcie lipskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich*⁸, to dopiero w 2018 roku za sprawą Deklaracji z Davos jego wydźwięk stał się mocniejszy. Elementem dążenia do przytaczanej w tytule i treści dokumentu „wysokiej jakości Baukultur” jest aspekt upowszechniania wiedzy o architekturze, urbanistyce, środowisku – przestrzeni w ogóle. W Deklaracji z Davos z 2018 roku zdecydowanie wskazano, że „istnieje pilna potrzeba całościowego, skoncentrowanego na kulturze podejścia do przestrzeni zabudowanej oraz przyjęcia humanistycznej perspektywy zarówno w postrzeganiu zbiorowego kształtowania miejsc, w których żyjemy, jak i pozostawionego przez nas dziedzictwa”⁹. Treść deklaracji bardzo silnie akcentuje konieczność uruchomienia interdyscyplinarnej, wielopoziomowej i międzysektorowej współpracy pomiędzy decydentami politycznymi, właściwymi organami i specjalistami, a także społeczny wymiar tego procesu – zaangażowania „społeczeństwa obywatelskiego oraz poinformowanej i uwrażliwionej opinii publicznej”¹⁰. Dokument nawołuje także do podjęcia wysiłków edukacyjnych.

Wymiar społeczny jest także jedną z istotnych składowych nowo tworzonej inicjatywy nowego europejskiego Bauhausu (NEB) zaproponowanego przez Ursulę von der Leyen i powiązanego z koncepcją *Europejskiego zielonego ładu*¹¹ dla Unii Europejskiej (UE) i jej obywateli. Przewodnym mottem NEB jest sformułowane przez analogię do modernistycznego *form follows function* założenie „the NEB wants form to follow

⁷ Od 1980 roku skonsolidowanych w obrębie tzw. *Fédération Nationale des Conseils d'Architecture, d'Urbanisme et de l'Environnement (FN CAUE)*.

⁸ *Karta lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich przyjęta z okazji nieformalnego spotkania ministrów w sprawie rozwoju miast i spójności terytorialnej w Lipsku, w dniach 24–25 maja 2007 r.*, www.sarp.org.pl/pliki/karta_lipska_pl.pdf [dostęp: 10.03.2021].

⁹ Pkt 3 Deklaracji z Davos, zob.: *Ku wysokiej jakości... op. cit.*

¹⁰ *Ibidem*, pkt 16.

¹¹ *Komunikat Komisji – Zielony ład*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640&from=EN> [dostęp: 10.03.2021].

planet”. NEB w ogólnym ujęciu ma stanowić rodzaj ruchu integrującego trzy wymiary: zrównoważony rozwój, jakość i estetykę oraz powszechność i inkluzyjność, w którym kreatywność ma być drogą do osiągnięcia dostępnych ekonomicznie, włączających, a zarazem atrakcyjnych i proklimatycznych rozwiązań¹².

Na wagę działań edukacyjnych zwraca uwagę dokument *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Czysta energia dla Europejczyków*. Wskazuje się w nim na istotną rolę różnego typu instytucji oświaty na różnych etapach kształcenia¹³.

Główne kanały rozpowszechniania wiedzy o środowisku zbudowanym

Wśród różnych sposobów edukacji przestrzennej można wyróżnić kilka głównych kanałów transmitowania wiedzy. Pierwszym z nich, gwarantującym szerokie rozpropagowanie elementów PEA wśród dzieci i młodzieży, jest powszechny system oświaty. Samo umiejscowienie treści o środowisku zbudowanym i architekturze w podstawach programowych nie gwarantuje jeszcze tego, że będą one przekazywane w umiejętny sposób. W podstawach programowych dla nauczania obowiązkowego zwykle znajdują się nawiązania do architektury, dziedzictwa, zabudowy miasta (szczególnie historycznej), często jednak giną w natłoku innych zagadnień i są traktowane marginalnie. Nauczyciele nie chcą samodzielnie rozwijać podobnych treści, nie czując się kompetentnymi w tej materii. Nie wszędzie dostrzega się innowacyjne instrumentarium możliwości dydaktycznych, jakie daje wprowadzenie elementów warsztatów PEA w zakres przedmiotów szkolnych.

W sukurs nauczycielom i systemowej edukacji idzie wiele instytucji, fundacji czy stowarzyszeń. Ogromny wydzwitek zyskała 25-letnia już działalność prywatnej fińskiej szkoły architektury dla dzieci i młodzieży – Arkki, która obecnie działa także w wielu krajach poza Finlandią (ma swoją filię np. w Seulu). W szkołach wielu krajów pojawiają się gościnnie architekci dzięki specjalnym programom realizowanym przez różne instytucje kultury i stowarzyszenia, w tym środowiska zawodowe architektów. Przykładowo we Francji są to Arc en Rêve Centre d'Architecture i tamtejsze sieci tzw. domów architektury oraz CNOA (Conseil National de l'Ordre des Architectes). Domy i centra architektury działają także w Austrii, Holandii, Szwecji i Wielkiej Brytanii. W większości krajów gros działań edukacyjnych inicjują środowiska zawodowe architektów. Zdarzają się również pewne paradoksy. W Rumunii, gdzie wątki o architekturze i pokrewnych zagadnieniach nie wybrzmiewają praktycznie wcale w podstawach programowych, to właśnie determinacja środowiska architektów doprowadziła do tego, że ministerstwo przyjęło fakultatywny program z zakresu

¹² *Our conversations will shape our tomorrow*, https://europa.eu/new-european-bauhaus/index_en [dostęp: 27.02.2021].

¹³ Zob.: *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – Czysta energia dla Europejczyków*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0860%2801%29> [dostęp: 10.03.2021].

edukacji architektonicznej dla klas trzecich i czwartych szkół podstawowych. Podążając za sukcesem stworzone pod skrzydłami rumuńskiej izby architektów (Ordinul Arhitecților din România, OAR) stowarzyszenie De-a Arhitectura, z niezwykle prężną, intensywną działalnością, wprowadziło zajęcia z zakresu PEA/BEE do szkół nie tylko w pierwszych klasach, ale i na różnych etapach nauczania obowiązkowego.

Instytucje kultury, a przede wszystkim muzea, stają się dziś jednymi z ważniejszych platform rozpowszechniania PEA/BEE¹⁴. W Danii i Szwecji szczególnie mocnymi kanałami popularyzacji wiedzy o PEA/BEE są Danish Architecture Center (DAC) i szwedzki ArkDes. W Finlandii bardzo aktywnymi miejscami upowszechniania wiedzy są Muzeum Architektury Fińskiej, Fińskie Muzeum Dizajnu i Muzeum Alvara Aalto. Ważną rolę w wielu krajach odgrywają także platformy zajmujące się misją PEA/BEE, ale przy tym konsolidujące środowiska związane z jej popularyzacją, m.in. fińskie Archinfo, austriackie Bink (Initiative Baukulturvermittlung für junge Menschen), duńskie stowarzyszenie Realdania, francuskie CAUE, holenderski Het Nieuwe Instituut (dawny NAI) i Dutch Creative Council, irlandzka Irish Architecture Foundation czy szwedzka ARKiS (Arkitektur i skolan).

Wśród wielu ważnych sposobów przekazywania wiedzy o środowisku zbudowanym wskazuje się także działania partycypacyjne. Inicjatywy tego rodzaju podejmowane są w wielu krajach europejskich, podobne przykłady pojawiają się stopniowo coraz częściej także w Polsce¹⁵.

Poza wyżej zarysowaną różnorodnością platform przekazu nie mniej istotnym aspektem jest także i to, kto i jak włącza treści PEA/BEE w tok prowadzonych przez siebie zajęć, wydarzeń i inicjatyw. Stąd też ważnym wątkiem związanym z procesami upowszechniania wiedzy i ich realizacji jest kształcenie nauczycieli szkolnych, ale także edukatorów wywodzących się zarówno z instytucji publicznych, w tym kultury, jak i spośród osób prywatnych chcących zajmować się popularyzacją tego rodzaju zagadnień. Od 2001 roku kursy dla nauczycieli regularnie prowadzi znany Bauhaus-Universität w Weimarze. Inicjatywy tego rodzaju, w powiązaniu z realizowanymi projektami grantowymi, podejmuje w Polsce m.in. Politechnika Krakowska. Krótkie szkolenia dla nauczycieli realizuje polskie Narodowe Centrum Kultury w obrębie programu *Archi-przygody*, a także Izba Architektów RP w ramach stale rozwijającego się programu *Kształtowanie przestrzeni*. Powstały w Polsce w 2018 roku Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki (NIAiU) w porozumieniu z wydziałami architektury z Krakowa i Gdańska oraz Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie uruchamiają obecnie koncepcję studiów podyplomowych dla przyszłych edukatorów architektonicznych.

¹⁴ M. Brković Dodig, *Built Environment Education for Children – Museums in Focus*, „Urban Design and Planning” 2017, Vol. 171, Iss. 1, s. 13–24.

¹⁵ B. Martela, *Opis dobrych praktyk. Konsultacje z dziećmi i młodzieżą*, 2020, www.konsultacje.um.warszawa.pl/sites/konsultacje.um.warszawa.pl/files/konsultacje_z_mlodziemza_opracowanie_0.pdf [dostęp: 9.03.2021]; A. Cudny, *Wpływ kapitału społecznego mieszkańców na kształtowanie przestrzeni wspólnych w środowisku mieszkaniowym*, „Housing Environment” 2020, nr 31, s. 42–54.

Tabela 1. Główne kanały popularyzacji wiedzy o architekturze i środowisku zbudowanym

Główne kanały upowszechniania wiedzy o PEA/BEE		
Typ	Zakres działań	Kraje
Oświata		
Przedszkola/szkoły: podstawowe/średnie/zawodowe	Elementy/treści PEA/BEE w podstawach programowych na różnych etapach kształcenia obowiązkowego 1/2/3	Wszystkie badane kraje*
Uczelnie wyższe	Kursy dla dzieci, młodzieży; kursy dla nauczycieli; studia podyplomowe; publikacja materiałów dydaktycznych	Polska, Niemcy (drobne inicjatywy zdarzają się w różnych krajach)
Instytucje publiczne		
Muzea, domy kultury	Wystawy tematyczne; kursy, zajęcia dla dzieci, młodzieży; zajęcia dla grup szkolnych; wydarzenia cykliczne i jednorazowe; publikacja materiałów dydaktycznych, popularyzatorskich	Wszystkie badane kraje*
Instytucje wspierane przez rząd, platformy upowszechniania wiedzy o PEA/BEE	Wystawy tematyczne; kursy dla dzieci, młodzieży; zajęcia dla grup szkolnych; wydarzenia cykliczne i jednorazowe; publikacja materiałów dydaktycznych, popularyzatorskich	Austria, Dania, Finlandia, Francja, Irlandia, Niemcy, Norwegia, Polska, Szwecja, Węgry, Wielka Brytania
Inne		
Prywatne szkoły architektury	Kursy dla dzieci, młodzieży; zajęcia dla grup szkolnych; kursy dla nauczycieli; publikacja materiałów dydaktycznych	Austria, Finlandia, Włochy
Sieć „domów/centrów architektury”	Kursy dla dzieci, młodzieży; zajęcia dla grup szkolnych; prelekcje, wykłady, spacery edukacyjne	Austria, Holandia, Szwecja, Wielka Brytania
Stowarzyszenia/organizacje pozarządowe	Kursy dla dzieci, młodzieży, dorosłych; zajęcia dla grup szkolnych; prelekcje, wykłady; spacery edukacyjne; publikacja materiałów dydaktycznych, popularyzatorskich	Wszystkie badane kraje*
Działalność środowiska zawodowego architektów	Kursy dla dzieci, młodzieży, dorosłych; zajęcia dla grup szkolnych; prelekcje, wykłady; spacery edukacyjne; publikacja materiałów dydaktycznych	Wszystkie badane kraje*
Działania partycypacyjne	Spotkania, warsztaty dla mieszkańców, wykłady; spacery edukacyjne; gry miejskie	Wszystkie badane kraje*
Działalność wydawnicza, zabawki/gry edukacyjne środowisko rodzinne	Publikacja materiałów dydaktycznych, popularyzatorskich: książek dla dzieci, młodzieży i dorosłych, gier, zabawek	Wszystkie badane kraje*

* w różnym zakresie i na różnych etapach. Źródło: opracowanie własne.

Rozważając możliwości dotarcia do różnych grup społecznych i wiekowych z treściami PEA/BEE, nie można pominąć także nieformalnych, niejako „incydentalnych” sposobów nabywania wiedzy – w czasie wolnym i w środowisku rodzinnym. Tu szczególną rolę odgrywają wszelkiego rodzaju publikacje literaturowe, gry planszowe i komputerowe, filmy, animacje oraz publicznie dostępne wydarzenia edukacyjne towarzyszące różnym inicjatywom kulturalnym.

Podsumowanie

Idea uwrażliwiania na piękno, ale także na jakość otoczenia, oraz komunikacja wiedzy niezbędnej dla odpowiedzialnego współkształtowania środowiska zbudowanego są długotrwałymi i ciągłymi procesami. Świadomość Baukultur trzeba wypracować na wszystkich poziomach procesów projektowych, inwestycyjnych, a także wśród obywateli¹⁶. Koncepcja powszechnej edukacji architektonicznej zyskuje w ostatnich latach coraz większą nośność i bardziej niż kiedykolwiek wydaje się, że otwierają się możliwości jej implementacji nie tylko w szkołach, ale i poza nimi, w ramach działania rozlicznych instytucji publicznych i kulturalnych, także w Polsce¹⁷.

Holistyczne podejście do projektowania i budowania przy jednoczesnym dostrzeżeniu potrzeb środowiska leży u podstaw nowego Bauhausu biorącego swe źródła w stu-letniej weimarskiej tradycji¹⁸. W obliczu wyzwań przyszłości wydaje się, że szeroko zakrojone procesy edukacyjne realizowane przez edukatorów, w tym samych architektów i projektantów, jako mediatorów w procesie komunikacji wiedzy o środowisku zbudowanym mają do odegrania w społeczeństwach znaczącą rolę.

Bibliografia

- Baukultur Report 2016/17. City and Village*, 2016, https://bundesstiftung-baukultur.de/sites/default/files/medien/82/downloads/bbk_bkb-e-201617-low.pdf [dostęp: 23.04.2021].
- Brković Dodig M., *Built Environment Education for Children – Museums in Focus*, „Urban Design and Planning” 2017, Vol. 171, Iss. 1, s. 13–24.
- Courealet S., Grandguillot A., Nys P., *La sensibilisation du jeune public à l'architecture. Étude comparative dans six pays européens recommandations pour la France*, 2008, <http://sites.ensfea.fr/escales/wp-content/uploads/sites/7/2009/03/sensibilisation-architecture.pdf> [dostęp: 1.03.2021].
- Cudny A., *Rozwój kompetencji przyszłości poprzez edukację architektoniczną / Development of the competences of the future through architectural education*, „Architectus” 2020, nr 4 (64), s. 111–125.

¹⁶ *Baukultur Report 2016/17. City and Village*, 2016, https://bundesstiftung-baukultur.de/sites/default/files/medien/82/downloads/bbk_bkb-e-201617-low.pdf [dostęp: 23.04.2021].

¹⁷ A. Martyka, *Initiatives of Built Environment Education and The Popularisation of Architecture in Poland*, „Technical Transactions” 2020, Vol. 117, Iss. 1, s. 1–10.

¹⁸ A. Cudny, *Rozwój kompetencji przyszłości poprzez edukację architektoniczną Development of the competences of the future through architectural education*, „Architectus” 2020, nr 4 (64), s. 111–125.

- Cudny A., *Wpływ kapitału społecznego mieszkańców na kształtowanie przestrzeni wspólnych w środowisku mieszkaniowym*, „Housing Environment” 2020, nr 31, s. 42–54.
- Karta lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich przyjęta z okazji nieformalnego spotkania ministrów w sprawie rozwoju miast i spójności terytorialnej w Lipsku, w dniach 24–25 maja 2007 r., www.sarp.org.pl/pliki/karta_lipska_pl.pdf [dostęp: 10.03.2021].
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – *Czysta energia dla Europejczyków*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0860%2801%29> [dostęp: 10.03.2021].
- Kosiński W., *Paradygmat miasta 21. wieku*, Kraków 2016.
- Ku wysokiej jakości Baukultur dla Europy, 2018, http://niaiu.pl/wp-content/uploads/2019/02/tlumaczenie_deklaracja_davos.pdf [dostęp: 1.02.2021].
- L'Architecte médiateur*, éd. C. Maniaque, D. Renault, Thonon-les-Bains 2020.
- Martela B., *Opis dobrych praktyk. Konsultacje z dziećmi i młodzieżą*, 2020, www.konsultacje.um.warszawa.pl/sites/konsultacje.um.warszawa.pl/files/konsultacje_z_mlodziemza_opracowanie_0.pdf [dostęp: 9.03.2021].
- Martyka A., *Initiatives of Built Environment Education and The Popularisation of Architecture in Poland*, „Technical Transactions” 2020, Vol. 117, No. 1, s. 1–10.
- Our conversations will shape our tomorrow*, https://europa.eu/new-european-bauhaus/index_en [dostęp: 27.02.2021].
- Wantuch-Matla D., Martyka A., *Powszechna edukacja architektoniczna. Ewolucja idei i doświadczenia zagraniczne*, Kraków 2020.
- Wantuch-Matla D., Martyka A., Ruchlewicz-Dzianach A., *Powszechna edukacja architektoniczna. Doświadczenia polskie i kształcenie incydentalne*, Kraków 2021.
- Wrażliwość [hasło], www.sjp.pwn.pl [dostęp: 5.03.2021].